

Tomasz Wysocki

Stan cywilny ludności Polski w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 13/1, 209-224

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TOMASZ WYSOCKI

STAN CYWILNY LUDNOŚCI POLSKI W WIEKU 15 LAT I WIĘCEJ ORAZ W WIEKU NIEWIADOMYM W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH WYZNANIOWYCH W ŚWIEŁLE DRUGIEGO POWSZECHNEGO SPISU LUDNOŚCI Z 9 GRUDNIA 1931 ROKU

Wprowadzenie

W niniejszym opracowaniu przedstawię stan cywilny ludności II Rzeczypospolitej w wieku 15 lat i więcej w poszczególnych grupach wyznaniowych. Informacje dotyczące stanu cywilnego mają ogromne znaczenie, gdyż *zdecydowana większość urodzeń, która decyduje o procesie reprodukcji ludności w poszczególnych krajach, pochodzi ze związków małżeńskich*.¹ Stwierdził to Jerzy Zdzisław Holzer w podręczniku demografii z 1999 roku. Nie inaczej było w roku 1931. W tym miejscu należy dodać, że w latach trzydziestych ubiegłego wieku proporcje urodzeń w związkach małżeńskich były znacznie wyższe niż obecnie. Na podstawie danych uzyskanych z wyników Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku wyodrębniłem dla każdej płci pięć kategorii ludności według stanu cywilnego tj. kawalerowie i panny, żonaci i zamężne, związki konkubinackie (małżeńskie nieformalne²), wdowi i wdowy, rozwiedzeni i separowani oraz niewiadomy stan cywilny. Należy również zwrócić szczególną uwagę na fakt, iż w II Rzeczypospolitej pojęcie małżeństwa pod względem prawnym różnie interpretowano w zależności od regionu kraju, co było spowodowane rozbiorami i rozbiem terytorialnym naszego kraju w nieodle-

¹ J. Z. H o l z e r, *Demografia*. Warszawa 1999, s. 151.

² Za pozostające w stanie małżeńskim nieformalnym uważano osoby, które wyraźnie deklarowały stan małżeński nieformalny (np. „żona nieślubna”, „mąż na wiarę”, „żyjemy bez ślubu” itp.) oraz osoby, co do których z deklaracji spisowych wynikało, że stanowią małżeństwa nieformalne (np. gdy osoba zapisana jako współmałżonek innej osoby spisanej podała stan wolny, wdowi itp.); zaliczono do tej grupy również małżeństwa rytualne osób wyznania mojżeszowego nie zarejestrowane w urzędach stanu cywilnego. *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, z. 94a, s. IX.

głej ówczesnie przeszłości. Na przykład w *byłej Kongresówce i w województwach wschodnich prawo uznawało tylko małżeństwa religijne; małżeństwa religijne zawarte między osobami wyznań chrześcijańskich miały pełną moc prawną, parafie bowiem miały uprawnienia urzędów stanu cywilnego; małżeństwa religijne osób wyznań niechrześcijańskich, aby nabrać mocy prawnej, musiały być rejestrowane w specjalnym urzędzie stanu cywilnego. W województwach północnych, oprócz małżeństw zawieranych w urzędach parafialnych (dla chrześcijan), moc prawną miały również małżeństwa „cywilne”, zawierane w urzędach stanu cywilnego, bez uprzedniego małżeństwa religijnego, a w województwach zachodnich tylko małżeństwa zawarte w urzędach stanu cywilnego.³ Znaczenie cechy demograficznej jaką jest stan cywilny podkreślał Szyja Bronsztejn. Uważał on, że stan cywilny zależy od wieku i płci lecz także kształtuje się pod wpływem obowiązującego w danym państwie prawodawstwa, zwyczajów, warunków gospodarczych, położenia geograficznego kraju.⁴ Istnieje także sprzężenie zwrotne w drugą stronę. W dłuższym okresie czasu struktura według wieku i płci może kształtować się pod jego wpływem np. więcej małżeństw – więcej urodzeń.*

1. Stan cywilny ludności Polski w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych według płci w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Tabela 1 ilustruje zróżnicowanie stanu cywilnego ludności Polski okresu międzywojennego w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych. Jak widać z tych danych, spośród wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku kategorii stanu cywilnego, największy odsetek dorosłych mieszkańców⁵ II Rzeczypospolitej stanowiły osoby pozostające w związkach małżeńskich. Drugą liczebnie, pod tym względem, kategorię tworzyli kawalerowie i panny, zaś kolejną wdowcy i wdowy. W Polsce okresu międzywojennego w związkach konkubinackich pozostawało jedynie 0,7% ogółu mieszkańców naszego kraju w wieku 15 lat i więcej. Jeszcze mniejszą liczebnie (0,3%) kategorię stanu cywilnego stanowili rozwiedzeni i separowani. Największy odsetek osób pozostających w związkach małżeńskich zanotowano wśród prawosławnych, zaś najmniej – wśród wyznawców judaizmu. Z kolei zaś jeśli chodzi o kawalerów i panny to najliczniej byli oni reprezentowani wśród wyznawców judaizmu i ewangelicyzmu. Najmniej mężczyzn i kobiet stanu wolnego (kawalerów i panien) odnotowano wśród prawosławnych. Natomiast roz-

³ J. Z. H o l z e r, *Demografia...* s. 152 za Samuel Fogelson, *Encyklopedia Nauk Politycznych*, (hasło: Ludność), Warszawa 1939, s. 679.

⁴ S. B r o n s z t e j n, *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963, s. 136.

⁵ W wieku 15 lat i więcej.

patrując udziały osób owdowiałych w poszczególnych grupach wyznaniowych wyodrębnionych w spisie z 1931 roku, zauważa się, iż największy ich odsetek zanotowano wśród prawosławnych i greckich katolików. Jak już wcześniej wspomniałem, kolejną liczebnie grupą według stanu cywilnego były osoby żyjące w konkubinacie. W tym miejscu należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, iż według danych uzyskanych z wyników spisu z 1931 roku, odnotowano wyjątkowo duży odsetek żyjących w konkubinacie osób wyznania mojżeszowego -aż 4,8%(!).

Tabela 1. Stan cywilny ludności Polski w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Kategorie stanu cywilnego	Wyznanie							
	Ludność ogółem	Rzymsko-katolickie	Grecko-katolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Prawosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
Procent osób przypadających na poszczególne kategorie stanu cywilnego								
Liczba ludności	21189685	13630148	2226223	2402812	608227	93077	2191709	37489
Odsetki ludności	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kawalerowie i panny	34,2	35,3	30,2	28,9	36,4	29,6	36,6	29,7
Żonaci i zamężne	55,6	55,3	58,9	59,9	53,1	60,6	49,8	49,0
Związki konkubinackie (małżeńskie nieformalne)	0,7	0,2	0,3	0,7	0,3	0,4	4,8	0,7
Wdowi i wdowy	9,0	8,7	10,0	10,1	9,6	9,0	8,1	7,2
Rozwiedzeni i separowani	0,3	0,3	0,2	0,2	0,5	0,3	0,6	0,5
Niewiadomy stan cywilny	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	12,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników *Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, z. 94a, Warszawa 1938.

W pozostałych grupach wyznaniowych odsetek ten wahał się w granicach od 0,2% (rzymscy katolicy) – 0,3% (greccy katolicy i ewangelicy) do 0,7% (prawosławni i pozostałe wyznania niechrześcijańskie). Mały odsetek wyznawców judaizmu pozostających w związkach małżeńskich oraz duży odsetek członków tej grupy wyznaniowej deklarujących pozostawanie w związkach konkubenckich, mógł wynikać z faktu, iż zamieszkujący w II Rzeczypospolitej wyznawcy judaizmu nie zawsze rejestrowali w urzędach stanu cywilnego małżeństwa rytualne zawierane między członkami swojej społeczności, a te z kolei zostały zaliczone w wynikach spisu do małżeństw nieformalnych.⁶ Zjawisko takie występowało w znacznym natężeniu i dziwi tym bardziej, że jak napisał Szyja Bronsztejn *sprawa możliwości zawarcia odpowiedniego małżeństwa przez dziewczynę żydowską urastała do rangi problemu społecznego*, co wskazywałoby na to że ta grupa wyznaniowa była szczególnie przywiązana do tradycji i instytucji małżeństwa.⁷ Biorąc pod uwagę powyższe można przychylić się do stwierdzenia, iż faktycznie część wyznawców judaizmu pozostających w związkach małżeńskich deklarowała pozostawanie w związkach małżeńskich nieformalnych (konkubenckich). Na dowód tej tezy podam, iż gdyby dodać do odsetka osób wyznania mojżeszowego deklarujących pozostawanie w związkach małżeńskich – odsetek osób deklarujących pozostawanie w konkubinacie to otrzymany wynik byłby zbliżony do przeciętnego odsetka żonatych i mężatek.

Natomiast jeśli chodzi o rozwiedzionych i separowanych wśród wyznawców judaizmu, to stanowili oni marginalną część tej grupy wyznaniowej (0,3%).⁸ W wynikach Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 1931 roku nie zanotowano dużych różnic między odsetkami osób rozwiedzionych i separowanych w poszczególnych wyznaniach. Należy dodać, iż wśród ludności o nie ustalonym wyznaniu odnotowano aż 12,9% osób o nieustalonym stanie cywilnym (wśród pozostałych grup wyznaniowych odsetek ten wahał się w granicach od 0,1% do 0,3%).

Przejdę teraz do omówienia struktury wyznaniowej mężczyzn i kobiet w Polsce w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym według stanu cywilnego w świetle spisu z 1931 roku (patrz tabele 2 i 3). Jak ilustruje tabela 2, wśród mężczyzn w wieku 15 lat więcej dominowali żonaci. Kolejnymi liczebnie w tym względzie kategoriami stanu cywilnego wśród mężczyzn byli kawalerowie, wdowcy i osoby pozostające w związkach konkubinackich. Najmniej mężczyzn należało do kategorii rozwiedzionych i separowanych. Wśród wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych, największy odsetek żonatych mężczyzn zanotowano wśród prawosławnych, najmniejszy zaś –

⁶ *Drugi Powszechny Spis...*, s. IX.

⁷ S. B r o n s z t e j n, *Ludność żydowska...* s. 164.

⁸ W wieku 15 lat i więcej.

wśród wyznawców judaizmu. Natomiast największy odsetek kawalerów w swym gronie posiadali rzymscy katolicy, a najmniejszy – prawosławni. Jeśli chodzi o wdowców, to największy ich odsetek odnotowano wśród prawosławnych. Najmniejszy odsetek owdowiałych mężczyzn zanotowano wśród rzymskich katolików. Pozostawanie w związkach konkubinackich zadeklarował największy odsetek mężczyzn wyznających judaizm, najmniejszy zaś – będących wyznawcami rzymskiego katolicyzmu, greckiego katolicyzmu lub ewangelicyzmu. Nie odnotowano dużych różnic w poszczególnych grupach wyznaniowych, w odsetkach rozwiedzionych i separowanych (odsetki te wahały się w granicach 0,2-0,4%).

Tabela 2. Stan cywilny mężczyzn w Polsce w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Kategorie stanu cywilnego	Wyznanie							
	Mężczyźni ogółem	Rzymskokatolickie	Greckokatolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Prawosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
	Procent osób przypadających na poszczególne kategorie stanu cywilnego							
Liczba mężczyzn	9997562	6420596	1065475	1141896	283033	43715	1024236	18611
Odsetki mężczyzn	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kawalerowie	36,7	38,0	33,6	31,6	37,8	31,3	37,7	35,2
Żonaci	58,3	58,0	61,4	62,4	56,9	63,9	52,9	48,0
Związki konkubinackie (mażeńskie nieformalne)	0,8	0,3	0,3	0,8	0,3	0,5	5,0	0,8
Wdowi	3,8	3,4	4,2	5,0	4,4	4,0	3,9	3,1
Rozwiedzeni i separowani	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3	0,3	0,6
Niewiadomy stan cywilny	0,4	0,1	0,3	0,0	0,1	0,1	0,2	12,3

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników *Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, z. 94a Warszawa 1938.

Przejdę teraz do omówienia sytuacji pod tym względem w populacji kobiet.

Jak obrazuje tabela 3, wśród kobiet zamieszkujących tereny II Rzeczypospolitej, dominowały mężatki. Kolejnymi liczebnie – w tym względzie – były panny, dalej wdowy oraz osoby pozostające w związkach konkubinackich. Najmniej kobiet należało do kategorii rozwiedzionych i separowanych.

Wśród wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych, największy odsetek zamężnych kobiet zanotowano wśród prawosławnych, najmniejszy zaś – wśród wyznawców judaizmu. Natomiast jeśli chodzi o panny to największy ich odsetek odnotowano wśród wyznawców judaizmu, a najmniejszy – wśród prawosławnych. Z kolei zaś największy odsetek wdów zanotowano w gronie greckich katolików, zaś najmniejszy – wśród wyznawców judaizmu. Pozostawanie w związkach konkubinackich zadeklarowało najwięcej kobiet spośród wyznawców judaizmu. Najmniejszy odsetek kobiet pozostających w związkach konkubinackich odnotowano wśród rzymskich katolików i ewangelików. Także największy odsetek rozwiedzionych i separowanych kobiet zanotowano wśród wyznawców judaizmu. Natomiast najmniejszy odsetek kobiet, które zadeklarowały w spisie przynależność do tej kategorii stanu cywilnego, odnotowano wśród wyznawców rzymskiego katolicyzmu, greckiego katolicyzmu i prawosławia.

Tabela 3. Stan cywilny kobiet w Polsce w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Kategorie stanu cywilnego	Wyznanie							
	Kobiety ogółem	Rzymsko-katolickie	Grecko-katolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Prawosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
	Procent osób przypadających na poszczególne kategorie stanu cywilnego							
Liczba ludności	11192123	7209552	1160748	1260916	325194	49362	1167473	18878
Odsetki ludności	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Panny	31,9	32,9	27,1	26,4	35,1	28,2	35,7	24,3
Zamężne	53,1	52,9	56,6	57,7	49,8	57,6	47,0	49,9
Związki konkubinackie (mażeńskie nieformalne)	0,7	0,2	0,3	0,7	0,2	0,4	4,5	0,7
Wdowy	13,6	13,4	15,4	14,8	14,1	13,4	11,7	11,3

Kategorie stanu cywilnego	Wyznanie							
	Kobiety ogółem	Rzymskokatolickie	Greckokatolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Pravosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
	Procent osób przypadających na poszczególne kategorie stanu cywilnego							
Rozwiedzeni i separowani	0,4	0,3	0,3	0,3	0,6	0,3	0,9	0,5
Niewiadomy stan cywilny	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1	0,2	13,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników *Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, z. 94a, Warszawa 1938.

Dokonując analizy porównawczej struktury stanu cywilnego kobiet i mężczyzn w wieku 15 lat i więcej w poszczególnych grupach wyznaniowych zamieszkujących w Polsce okresu międzywojennego, zauważa się, że zarówno w populacji kobiet jak i mężczyzn dominowały osoby pozostające w związkach małżeńskich, z tym że wśród mężczyzn odnotowano większy niż wśród kobiet odsetek tej kategorii osób (odpowiednio: 58,3% i 53,1%). Także wśród mężczyzn zanotowano większy odsetek kawalerów niż pośród kobiet – panien (odpowiednio: 36,7% i 31,9%). Natomiast owdowiałych kobiet odnotowano prawie czterokrotnie więcej niż mężczyzn (odpowiednio: 13,6% i 3,8%). Odsetek pozostających w związkach konkubinackich mężczyzn i kobiet był prawie na tym samym poziomie (odpowiednio: 0,8% i 0,7%). Jeśli zaś chodzi o odsetek rozwiedzionych i separowanych to zarówno wśród mężczyzn jak i kobiet odnotowano go na bardzo niskim poziomie, z tym że pośród kobiet był on dwukrotnie większy niż wśród mężczyzn (odpowiednio: 0,4% i 0,2%). Ciekawostką jest również fakt, iż u dwukrotnie większego odsetka mężczyzn niż kobiet nie ustalono stanu cywilnego (odpowiednio: 0,4% i 0,2%). We wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grupach wyznaniowych, zarówno wśród kobiet jak i pośród mężczyzn największy odsetek osób pozostających w związkach małżeńskich odnotowano w populacji prawosławnych (z tym że spośród mężczyzn w każdej z grup wyznaniowych był on wyższy), najmniejszy zaś – w grupie wyznawców judaizmu. Z kolei zaś, największy odsetek kawalerów zanotowano wśród rzymskich katolików (38,0%), a panien – pośród wyznawców judaizmu (35,7%). Natomiast spośród prawosławnych odnotowano najmniejszy odsetek zarówno panien (26,4%) jak i kawalerów (31,6%). Jeśli chodzi o wdowców i wdowy, to największy odsetek o tych pierwszych zanotowano pośród prawosławnych (5,0%), zaś tych drugich –

wśród greckich katolików (15,4%). Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż w grupie wyznawców judaizmu odnotowano najmniejszy odsetek zarówno wdowców jak i wdów (odpowiednio: 3,9% i 11,7%). Także interesującym jest, że również pośród wyznawców judaizmu największy odsetek zarówno mężczyzn jak i kobiet zadeklarował pozostawanie w związkach konkubinackich (odpowiednio: 5,0% i 4,5%). Natomiast najmniejszy odsetek mężczyzn i kobiet deklarujących przynależność do tej kategorii stanu cywilnego zanotowano w populacji wyznawców rzymskiego katolicyzmu i ewangelicyzmu (ponadto w przypadku mężczyzn – greckiego katolicyzmu). Zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn zanotowano małe odsetki rozwiedzionych i separowanych (odpowiednio: od 0,3% w grupie rzymskich katolików, greckich katolików, prawosławnych i ewangelików do 0,9% w przypadku wyznawców judaizmu i od 0,2% w populacji rzymskich katolików, greckich katolików, prawosławnych do 0,4% wśród ewangelików).

2. Współczynniki feminizacji osób w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku nieświadomym w Polsce okresu międzywojennego w poszczególnych kategoriach stanu cywilnego według wyznań, w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Dane zamieszczone w tabeli 4 informują, że spośród wszystkich wyodrębnionych kategorii stanu cywilnego, największy współczynnik feminizacji odnotowano wśród osób owdowiałych (aż 404). W pozostałych kategoriach stanu cywilnego zanotowano znacznie mniejsze współczynniki feminizacji tj. 194 (rozwiedzeni i separowani), 138 (osoby o nieustalonym stanie cywilnym), 102 (osoby pozostające w związkach małżeńskich), 101 (osoby pozostające w związkach konkubinackich) i 97 (kawalerowie i panny). Przekraczający 100 współczynnik feminizacji w gronie osób pozostających w związkach małżeńskich mógł najprawdopodobniej wynikać z faktu, iż kobiety pozostające w związkach konkubinackich częściej niż mężczyźni, deklarowały pozostawanie w związkach małżeńskich (na przykład w obawie o własną opinię) lub z tego, że żonaci mężczyźni częściej niż kobiety przebywali na emigracji poza terenem kraju (na przykład w celach zarobkowych). Spośród wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych, największy współczynnik feminizacji w kategorii osób owdowiałych odnotowano wśród rzymskich katolików (438), najmniejszy zaś – wśród prawosławnych (327). Jak widać, są to dość wysokie współczynniki, wskazujące na bardzo znaczną przewagę kobiet w tych subpopulacjach. Natomiast jeśli chodzi o kategorię rozwiedzionych i separowanych to tutaj według danych uzyskanych z w/w spisu, najwięcej kobiet na 100 mężczyzn zanotowano wśród wyznawców judaizmu (290), najmniej zaś – wśród greckich katolików (155). W tej kategorii stanu cywilnego również jest widoczna duża (choć nie tak duża jak w poprzednio omawianym przypadku) przewaga kobiet.

W kategorii osób o nieustalonym stanie cywilnym największy współczynnik feminizacji odnotowano wśród prawosławnych (173), a najmniejszy – wśród wy-

znawców judaizmu (123). W kolejnej kategorii osób – żonaty i zamężnych – nie zanotowano dużych różnic między obliczonymi współczynnikami feminizacji w poszczególnych grupach wyznaniowych (wahały się one w granicach od 100 (wśród greckich katolików) do 102 (wśród rzymskich katolików i prawosławnych)). Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że więcej kobiet niż mężczyzn deklarowało pozostawanie w związkach małżeńskich, we wszystkich grupach wyznaniowych (jedynie poza greckimi katolikami). Rozpatrując współczynniki feminizacji wśród osób pozostających w związkach konkubinackich, zauważa się znaczne rozbieżności między poszczególnymi grupami wyznaniowymi. Najwięcej kobiet na 100 mężczyzn w tej kategorii stanu cywilnego przypadało wśród prawosławnych (108), najmniej zaś – wśród ewangelików (92). Przewaga mężczyzn w grupie osób deklarujących pozostawanie w związkach konkubinackich widoczna jest również wśród rzymskich katolików (98). Wśród kawalerów i panien również są widoczne dość duże rozbieżności między współczynnikami feminizacji w poszczególnych grupach wyznaniowych. W tej kategorii stanu cywilnego najwięcej kobiet na 100 mężczyzn odnotowano wśród wyznawców judaizmu (108), natomiast najmniej – wśród greckich katolików (88). W tym miejscu należy dodać, iż w tej kategorii stanu cywilnego, kobiety przeważały jeszcze wśród ewangelików, natomiast mężczyźni – wśród prawosławnych i rzymskich katolików.

Tabela 4. Współczynniki feminizacji osób w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych kategoriach stanu cywilnego według wyznań, w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku.

Kategoria stanu cywilnego	Wyznanie							
	Ludność ogółem	Rzymsko-katolickie	Grecko-katolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Prawosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
	Współczynniki feminizacji							
Razem	112	112	109	110	115	113	114	101
Kawalerowie i panny	97	97	88	92	106	102	108	70
Żonaci i zamężne	102	102	100	102	101	102	101	105
Związki konkubinackie (małżeńskie nieformalne)	101	98	103	108	92	103	102	82
Wdowi i wdowy	404	438	401	327	371	381	343	368

Kategorie stanu cywilnego	Wyznanie							
	Mieszkańcy ogółem	Rzymskokatolickie	Greckokatolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Prawosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
Procent osób przypadających na poszczególne kategorie stanu cywilnego								
Kawalerowie	38,0	38,1	40,6	40,2	36,7	34,3	37,2	36,5
Żonaci	50,9	51,9	48,9	48,4	50,5	54,3	49,0	44,7
Związki konkubinackie (mażeńskie nieformalne)	1,7	0,5	0,5	1,0	0,4	0,8	4,9	1,6
Wdowi	8,7	8,7	9,2	9,5	11,3	9,5	8,0	5,6
Rozwiedzeni i separowani	0,6	0,6	0,4	0,7	1,0	0,9	0,7	1,0
Niewiadomy stan cywilny	0,2	0,1	0,4	0,1	0,1	0,2	0,2	10,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników *Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, z. 94a, Warszawa 1938.

Spośród ludności zamieszkującej w miastach naszego kraju, w związkach konkubinackich najczęściej pozostawały osoby deklarujące przynależność do wyznania mojżeszowego, najrzadziej zaś – ewangelicy, a także rzymscy i greccy katolicy. Wśród mieszkańców miast największy odsetek osób owdowiałych odnotowano w gronie ewangelików, najmniejszy zaś – pośród wyznawców religii mojżeszowej. Natomiast jeśli chodzi o osoby rozwiedzione i separowane uważa się, że spośród wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych zamieszkujących w miastach osoby rozwiedzione i separowane najczęściej odnotowywano pośród ewangelików, najrzadziej zaś – wśród greckich katolików. Należy jednak w tym miejscu dodać, iż odsetki osób należących do tej kategorii stanu cywilnego były niewielkie w każdej z grup wyznaniowych na terenie miast (od 0,4% do 1,0%).

Nieco inaczej niż w miastach wyglądała sytuacja pod względem stanu cywilnego mieszkańców wsi w II Rzeczypospolitej w poszczególnych grupach wyznaniowych. Rozpatrując stan cywilny mieszkańców wsi w Polsce w wieku 15 lat i więcej w poszczególnych grupach wyznaniowych (patrz tabela 6) dostrzega się, że największy odsetek stanowiły osoby pozostające w związkach małżeń-

skich, dalej osoby stanu wolnego i osoby owdowiałe. Ze wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku kategorii stanu cywilnego najmniej liczną stanowiły osoby deklarujące pozostawanie w konkubinacie oraz rozwiedzeni i separowani. Jeśli chodzi o kawalerów i panny zamieszkujące na wsi to spośród wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych, największy odsetek odnotowano w populacji wyznawców ewangelicyzmu, najmniejszy zaś – wśród wyznawców religii utożsamianych ze wschodnimi Słowianami (tj. greckimi katolikami i prawosławnymi). Na wsi największy odsetek pozostających w związkach małżeńskich zanotowano wśród prawosławnych i greckich katolików, najmniejszy zaś – pośród wyznawców judaizmu. Wśród mieszkańców wsi na pozostawanie w związkach konkubinackich najczęściej decydowali się wyznawcy judaizmu, a najrzadziej rzymscy katolicy. Na terenach wiejskich największy odsetek osób owdowiałych odnotowano spośród prawosławnych i greckich katolików, najmniejszy zaś – pośród wyznawców religii mojżeszowej. Wśród członków żadnej z grup wyznaniowych nie odnotowano znaczącego odsetka osób rozwiedzionych (największy zanotowano pośród wyznawców religii mojżeszowej, najmniejszy zaś – w grupie rzymskich katolików) oraz o niewiadomym stanie cywilnym.

Dokonując analizy porównawczej pomiędzy stanem cywilnym mieszkańców miast i wsi w Polsce w wieku 15 lat i więcej ogółem oraz w poszczególnych grupach wyznaniowych, dostrzega się pewne różnice (patrz tabele 5 i 6). W mieście odnotowano większy niż na wsi odsetek kawalerów, osób deklarujących pozostawanie w związkach konkubinackich oraz rozwiedzionych i separowanych, natomiast na wsi częściej spisywano mężatki i żonaty oraz osoby owdowiałe. Rozpatrując sytuację pod tym względem w poszczególnych grupach wyznaniowych zauważa się istotne różnice między miastem a wsią. Jeśli chodzi o kawalerów i panny zamieszkujące obszary miejskie największy ich odsetek odnotowano wśród wyznawców greckiego katolicyzmu i prawosławia, a najmniejszy spośród ewangelików. Natomiast na wsiach sytuacja wyglądała całkiem inaczej. Tutaj największy odsetek osób w wieku 15 lat i więcej pozostających w stanie wolnym zanotowano pośród wyznawców ewangelicyzmu, zaś najmniejszy wśród greckich katolików i prawosławnych. Istotne różnice w stanie cywilnym ludności miast i wsi w poszczególnych grupach wyznaniowych zauważono również w przypadku pozostałych kategorii stanu cywilnego. W mieście największy odsetek osób pozostających w związkach małżeńskich zanotowano w gronie rzymskich katolików, a na wsi – wśród wyznawców judaizmu. Na obszarach miast pośród greckich katolików i prawosławnych zanotowano najmniejsze odsetki osób zamężnych i żonaty, natomiast na obszarach wiejskich wśród ludności deklarującej przynależność do tych wyznań zanotowano największe odsetki pozostających w związkach małżeńskich. Tak olbrzymi kontrast pomiędzy stanem cywilnym wyznawców greckiego katolicyzmu i prawosławia zamieszkującymi w miastach i na wsi mógł wynikać z faktu, iż mieszkańcy naszego kraju deklarujący

przynależność do tych wyznań, na terenach miast byli prawdopodobnie nowymi przybyszami ze wsi na przykład w poszukiwaniu pracy.

Tabela 6. Stan cywilny mieszkańców wsi w Polsce w wieku 15 lat i więcej oraz w wieku niewiadomym w poszczególnych grupach wyznaniowych w świetle Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 roku

Kategoria stanu cywilnego	Wyznanie							
	Mieszkańcy wsi ogółem	Rzymskokatolickie	Greckokatolickie i obrządek wschodni kościoła katolickiego	Prawosławne	Ewangelickie	Inne chrześcijańskie	Mojżeszowe	Inne niechrześcijańskie, nie określone oraz bezwyznaniowi i nie podane
	Procent osób przypadających na poszczególne kategorie stanu cywilnego							
Odsetki	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kawalerowie	32,6	34,2	28,9	28,2	36,2	28,9	34,6	27,0
Żonaci	57,6	56,7	60,1	60,6	54,4	61,5	52,3	50,7
Związki konkubinackie (małżeńskie nie formalne)	0,4	0,1	0,3	0,7	0,2	0,4	4,2	0,4
Wdowi	9,1	8,7	10,1	10,2	8,8	8,9	8,3	7,9
Rozwieźdzeni i separowani	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3
Niewiadomy stan cywilny	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	13,8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, z. 94a, Warszawa 1938.

W związku z tym osoby te nie zdążyły się zagospodarować i założyć rodziny, nie były również zamożne. Na taki stan rzeczy mogła mieć również wpływ napięta sytuacja polityczna w naszym państwie w okresie międzywojennym. Natomiast wieś dla ludności greckokatolickiej i prawosławnej była miejscem rodzinnym, miejscem z którym była związana od pokoleń. Na wsi pozostały się osoby ustatkowane, mające dość funduszy do założenia rodziny. W związku z tym członkowie tych grup wyznaniowych, częściej wstępowali w związki małżeńskie niż ich współwyznawcy w miastach. Ponadto biorąc pod uwagę fakt, iż prawosławni i greccy katolicy byli bardzo przywiązani do tradycyjnej kultury i obyczajów wschodniosłowiańskich, w spisie z 1931 roku zanotowano

częstsze wśród nich niż pośród członków pozostałych grup wyznaniowych wstępowanie w związki małżeńskie. Z kolei zaś, rozpatrując związki konkubinackie to zarówno na obszarze wsi jak i miast najczęściej odnotowywano fakt pozostawania w nich pośród wyznawców religii mojżeszowej. Jak już wcześniej wspomniałem mogło to być spowodowane zaliczeniem do tej kategorii stanu cywilnego również małżeństw rytualnych osób wyznania mojżeszowego nie zarejestrowanych w urzędach stanu cywilnego. Natomiast jeśli chodzi o osoby owdowiałe, to na wsi najczęściej je spisywano wśród prawosławnych i greckich katolików, a w mieście – pośród ewangelików. Zarówno w mieście jak i na wsi najmniej wdów i wdowców odnotowano spośród wyznawców judaizmu. Ponadto na terenach miast największy odsetek osób rozwiedzionych i separowanych zanotowano wśród ewangelików, zaś na terenach wiejskich – pośród wyznawców judaizmu, przy czym należy dodać, iż odsetki ludności deklarującej przynależność do tej kategorii stanu cywilnego oraz o niewiadomym stanie cywilnym, były marginalne w każdej z wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych.

Zakończenie

Z przedstawionej w artykule analizy wynika, iż największy odsetek mieszkańców II Rzeczypospolitej w wieku 15 lat i więcej stanowiły osoby pozostające w związkach małżeńskich. Wśród mężczyzn odnotowano większy niż pośród kobiet odsetek osób pozostających w związkach małżeńskich oraz osób stanu wolnego. Ponadto wśród kobiet odnotowano prawie czterokrotnie większy odsetek wdów niż wdowców pośród mężczyzn oraz dwukrotnie większy odsetek rozwiedzionych kobiet niż mężczyzn. Wyznania wschodnie tj. grecki katolicyzm oraz prawosławie skupiały w swym gronie największe – spośród wszystkich wyodrębnionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych – odsetki osób pozostających w związkach małżeńskich, najmniejsze zaś – odsetki osób stanu wolnego (kawalerów i panien). Z kolei zaś największe odsetki kawalerów i panien oraz najmniejsze odsetki żonatych i zamężnych zanotowano wśród wyznawców judaizmu. Wśród wyznawców religii mojżeszowej odnotowano również najmniejsze odsetki osób owdowiałych oraz największe – osób żyjących w konkubinacie. Natomiast w każdej z wymienionych w spisie z 1931 roku grup wyznaniowych wdów było znacznie więcej niż wdowców. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż w przypadku wyznawców religii mojżeszowej wyniki spisów nie zawsze ukazywały rzeczywiste dane, gdyż jak twierdził dr Filip Friedman *ludność żydowska*⁹ z wielu ogólnie znanych przyczyn (z powodów fiskalnych

⁹ Powołuję się w tym miejscu na cytaty dotyczący ludności żydowskiej, a nie wyznającej religii mojżeszową, gdyż 99,9% osób deklarujących język żydowski lub hebrajski jako ojczysty było jednocześnie wyznawcami religii mojżeszowej. Zob. *Drugi Powszechny Spis Ludności...* s. 15.

(ucieczka przed podatkami)¹⁰, z obawy przed pociągnięciem do służby wojskowej, ponadto wśród warstw ortodoksji żydowskiej panował pogląd, że liczenie powoduje ubytek i straty) starała się jak najbardziej unikać wszelkiego rodzaju spisów statystycznych.¹¹ Należy również zwrócić uwagę na przekraczający 100 współczynnik feminizacji w gronie osób pozostających w związkach małżeńskich. Jak już wcześniej zauważono mógł on najprawdopodobniej wynikać z faktu, iż kobiety pozostające w związkach konkubinackich częściej niż mężczyźni, deklarowały pozostawanie w związkach małżeńskich (na przykład w obawie o własną opinię) lub z tego, że żonaci mężczyźni częściej niż kobiety przebywali na emigracji poza terenem kraju (na przykład w celach zarobkowych). Ponadto zauważa się, że w mieście odnotowano większy niż na wsi odsetek kawalerów, osób deklarujących pozostawanie w związkach konkubinackich oraz rozwiedzionych i separowanych, natomiast na wsi częściej spisywano mężatki i żonaty oraz osoby owdowiałe. Należy również zwrócić uwagę na zróżnicowanie stanu cywilnego w grupie wyznawców greckiego katolicyzmu i prawosławia między mieszkańcami wsi i miast. Na obszarach miast pośród greckich katolików i prawosławnych najrzadziej reprezentowane były osoby pozostające w związkach małżeńskich (oraz najczęściej – kawalerowie i panny), natomiast na obszarach wiejskich wśród ludności deklarującej przynależność do tych wyznań zanotowano największe odsetki pozostających w związkach małżeńskich (najmniejsze zaś – kawalerów i panien). Jeśli chodzi o osoby owdowiałe, to na wsi największą ich reprezentację posiadali prawosławni i greccy katolicy, a w mieście – ewangelicy. Zarówno w mieście jak i na wsi wyznawcy judaizmu wyróżniali się najmniejszym odsetkiem wdów i wdowców.

Z przedstawionej powyżej analizy wynika, iż stan cywilny mieszkańców naszego kraju był bardzo zróżnicowany, zarówno w poszczególnych grupach wyznaniowych jak i w podziale na płeć oraz w przekroju miasto-wieś. Różnice w strukturze ludności II Rzeczypospolitej według stanu cywilnego w poszczególnych grupach wyznaniowych prawdopodobnie wynikały z emigracji poza teren kraju (z różnych powodów) osób młodych deklarujących przynależność do wyznania ewangelickiego, jak i silniejszej niż w przypadku rzymskich katolików migracji ze wsi do miast (najprawdopodobniej w celach zarobkowych) członków mniejszości wyznaniowych utożsamianych ze wschodnimi Słowianami tj. greckimi katolików i prawosławnych, ale również i imigracji z zagranicy wspól-wyznawców dominującej w Polsce – rzymsko-katolickiej grupy wyznaniowej. Należy dodać, iż zakładaniu rodzin przez członków mniejszości wyznaniowych nie sprzyjała także ówczesna sytuacja polityczna w naszym państwie. Dość

¹⁰ Przep. autora.

¹¹ F. F r i e d m a n, *Ludność żydowska Łodzi do roku 1863 w świetle liczb*. W: *Kwartalnik Statystyczny*. T. 10, z. 4. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 1933, s. 463.

istotne różnice struktury mieszkańców II Rzeczypospolitej według stanu cywilnego, odnotowano także w rozmieszczeniu terytorialnym.

Marital Status of Poland's Population Aged 15 and Above and of Unknown Age in Specific Religious Groups in the Light of the 2nd National Census of 9 December, 1931

Summary

The paper illustrates the diversification in marital status of Poland's interwar population aged 15 and above and of unknown age in specific religious groups. In order to enhance the insight into this aspect, the paper also includes the findings for female and male populations, as well as feminisation ratios and marital status of the 2nd Polish Republic's population in urban-rural breakdown. The statistical database used for the purpose of this analysis were the results of the National Census of 9 December, 1931.

The analysis presented in the paper shows that, in terms of marital status, Poland's interwar population was diversified both in the specific religious groups, female and male, and urban and rural populations. Married persons accounted for the highest percentage of Poland's interwar population. This was true of the religious groups attributed to Eastern Slavs, i. e. Greek Catholics and followers of the Orthodox Church. The lowest percentage of married men and women was observed in the Judaist population (this, however, may have been in effect of non-registration of a part of Jewish marriages, so called ritual marriages). As shown by the relevant analyses, the proportion of married persons was higher in the male than in the female population. On the other hand, the number of widows in the female population was four times higher than the number of widowers in the male population. In rural areas, more frequently than in cities, respondents declared being married or widowed. A higher percentage of bachelors and spinsters living in common-law partnerships, as well as divorcees and separatees, was observed in cities than in rural areas.

Transl. by Tomasz Wysocki